4. वलभी विद्यास्थानम्

[In ancient India education was widespread and prevalent. In ancient Greater India, there were great centres of learning in many big cities where scholars from different parts of the world studied. One such centre of learning was in Gujarat.

In this lesson, an introduction is given of that centre. Mainly, this lesson has been written in such a way that gives an idea of the teaching-learning method of such centres.

As the content of this lesson deals with the past, an attempt has been made to teach the uses of the past tense too in the sentences here. The language of this lesson is simple and you can also learn the forms of nouns as well as the formation of compound words, along with verb forms.]

सम्प्रति विविधाः विश्वविद्यालयाः सुप्रसिद्धाः सन्ति । तेषु केचन एतादृशाः सन्ति यत्र अध्ययनार्थं प्रवेशं प्राप्य छात्रः स्वात्मानं धन्यं मन्यते । एवमेव पुराकालेऽपि अस्माकं भारते देशे एतादृशाः बहवः विश्वविद्यालयाः आसन् । तत्र विद्याध्ययनाय दूरात् देशात् समागत्य प्रवेशं लब्ध्वा छात्राः स्वात्मानं धन्यं मन्यन्ते स्म । एषु एकतमः वलभी विश्वविद्यालयः । मगधराज्ये यथा नालंदा आसीत् तथैव अत्र गुर्जरप्रदेशे वलभी आसीत् । अत्रापि सुदूरात् देशात् जनाः अध्ययनाय आगच्छन्ति स्म । अद्यत्वे अस्मदीये गुर्जरप्रदेशे वर्तमाने भावनगरे जनपदे वलभीनामकं यदेकम् उपनगरं वर्तते, तत्रैव प्राचीनकाले वलभी विश्वविद्यालयः आसीत् ।

वस्तुतस्तु इदम् उपनगरं प्राचीनकालादेव अध्ययन-अध्यापनस्य केन्द्रमासीत् । पूर्वमत्र अष्टादशविद्यायाः पठनं पाठनं च भवति स्म । एतासु विद्यासु चत्वारो वेदाः, षट् वेदाङ्गानि, पुराणम्, न्यायः, मीमांसा, स्मृतिः, आयुर्वेद-धनुर्वेद-गन्धर्ववेद-अर्थवेदाः चत्वारः उपवेदाः च समाविष्टाः सन्ति । ततः बौद्धदर्शनस्य जैनदर्शनस्य च इदं केन्द्रं सञ्जातम् । ख्रिस्तस्य चतुर्थ्यां शताब्द्याम् ऋग्वेदस्य भाष्यकारः स्कन्दस्वामी सञ्जातः । सः अत्रैव अवसत् । एतत् सूचयति यत् गुप्तकाले अत्र वेदाध्ययनमपि प्रचलति स्म । ख्रिस्तस्य चतुर्थ्यां शताब्द्यामेव सुप्रसिद्धौ बौद्धाचार्यौ स्थिरमतिगुणमती, जैनाचार्यः श्रीमल्लवादी सूरिः च अत्रैव विद्याव्यासंगं कुर्वन्ति स्म ।

एतत् सूचयति यदत्र जैन-बौद्धदर्शनानामपि अध्ययनं प्रचलति स्म । अत्र यथारुचि यथामति छात्राः अपठन् । प्रवेशार्थमत्र प्रवेशपरीक्षापि भवति स्म । तामुत्तीर्य एव अत्र छात्रस्य प्रवेशः शक्यः आसीत् ।

खिस्तस्य पञ्चम्यां शताब्द्याम् इदमुपनगरं मैत्रकाणां राजधानी आसीत् । मैत्रकाणां व्यवस्थानुसारम् अध्ययनस्य समाप्त्यनन्तरं वादसभायां शास्त्रार्थः भवति स्म । शास्त्रार्थे विभिन्नानां मत-मतान्तराणां खण्डन-मण्डनपूर्वकं विमर्शः भवति स्म । अनेकस्मै विजयिजनाय राजा पारितोषिकरूपेण भूमिम् अयच्छत् । कदाचित् विजयिजनानां नामानि विद्यापीठस्य द्वारे उट्टंकितानि अभवन् ।

खिस्तात् पूर्वं प्रायः पञ्चमशताब्द्यां भगवतः महावीरस्य जन्म अभवत् । तस्मिन् काले भगवता महावीरेण यः उपदेशः प्रदत्तः स आगम-नाम्ना प्रसिद्धः वर्तते । अयम् आगमः वर्षपञ्चशतं यावत् मौखिकपरम्परायां सुरक्षितः आसीत् । एवं हि श्रूयते यत् खिस्तस्य तृतीयायां शताब्द्यां नागार्जुननाम्ना प्रसिद्धस्य विदुषः अध्यक्षतायाम् एका जैनसाधूनां समितिः मिलिता । अस्याम् आगमग्रन्थानां लेखनस्य प्रस्तावोऽभवत् । अत्र लेखबद्धा वाणी वलभीवाचना नाम्ना प्रसिद्धा जाता ।

खिस्तस्य नवम्यां शताब्द्यां वलभीनगरस्य विनाशः अभवत् । परन्तु तस्य अवशेषाः अद्यापि तस्य समृद्धिं सूचयन्ति । एवं भारतस्य प्राचीनेषु विद्याकेन्द्रेषु वलभी एकतमम् आसीत्, इतिहासे च अद्यापि वर्तते ।

Glossary

Noun (masc.) : **भाष्यकारः** commentator **विजयिजनः** one who is victorious **आगमः** Agama (religious book of Jainism) **अवशेषः** remains

(Fem.) : **शताब्दी** century

(Neu.) : **जनपदम्** city (district) **उपनगरम्** suburb

Adjective : **एतादृश** of this kind, such **धन्य** fortunate, blessed **अस्मदीय** our

Adverb : **सम्प्रति** at present, now **पुरा** formerly **यथा-तथा** just as, so as **पूर्वम्** before **अनन्तरम्** afterwards **यावत्** as long as

Compound : समाप्त्यनन्तरम् (समाप्तेः अनन्तरम् । पंचमी तत्पुरुष)

Root : (Fourth Gana) (Atmanepada) **मन् (मन्यते)** to believe

(Tenth Gana) (Parasmaipada) **सूच् (सूचयति)** to indicate, to inform

Notes

Meaning : **केचन** some **स्वात्मानम्** to oneself **समागत्य** having come, having arrived **लब्ध्वा** obtaining **एकतमः** one among many **अष्टादश** eighteen **समाविष्टाः** included **विद्याव्यासंगम्** study **यथारुचि** as per interest **यथामति** as per intellect **उत्तीर्य** having passed **मैत्रकाणाम्** of Maitraka kings **मतमतान्तराणाम्** of different ideas **खण्डनमण्डनपूर्वकम्** with refutation and support (khandan means to refute opponent's view and mandan means to support and to establish one's own point. **विमर्शः** thought **उट्टङ्कितानि** engraved **प्रदत्तः** gave **विदुषाम्** of the learneds (scholars) **मिलिता** met **जाता** became.

Exercises

1. अधोलिखितेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) प्राचीनसमये गुर्जरराज्ये कः विश्वविद्यालयः आसीत् ? ◯

(क) नालन्दाविश्वविद्यालयः (ख) तक्षशिलाविश्वविद्यालयः
(ग) गुजरातविश्वविद्यालयः (घ) वलभीविश्वविद्यालयः

(2) उपवेदाः कति सन्ति ? ◯

(क) अष्टादश (ख) चत्वारः (ग) सप्त (घ) पञ्च

(3) भाष्यकारः स्कन्दस्वामी कस्यां शताब्द्यां सञ्जातः ? ◯

(क) नवम्याम् (ख) चतुर्थ्याम् (ग) सप्तम्याम् (घ) पञ्चम्याम्

(4) वलभी केषां राजधानी आसीत् ? ◯

(क) क्षत्रपाणाम् (ख) मैत्रकाणाम् (ग) द्राविडानाम् (घ) गुप्तानाम्

(5) महावीरस्य उपदेशः केन नाम्ना प्रसिद्धः वर्तते ? ◯

(क) आगम (ख) निगम (ग) स्मृति (घ) मीमांसा

(6) वलभीनगरे मिलितायाः जैनसाधूनां समितेः अध्यक्षः कः आसीत् ? ◯

(क) नागार्जुनः (ख) स्थिरमतिः (ग) मैत्रकः (घ) गुणमतिः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तराणि प्रदत्त ।

(1) प्राचीनकालात् वलभी कस्य केन्द्रमासीत् ?
(2) वेदाङ्गानि कति सन्ति ?
(3) श्रीमल्लवादी सूरिः कः आसीत् ?
(4) भगवतः महावीरस्य जन्म कदा अभवत् ?
(5) जैनसाधूनां समितौ कस्य लेखनस्य प्रस्तावः अभवत् ?

3. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(कुत्र, केन, कः, कदा, केषाम्, कस्य)

(1) ऋग्वेदस्य भाष्यकारः स्कन्दस्वामी आसीत् ।
(2) महावीरस्य उपदेशः आगमनाम्ना प्रसिद्धः वर्तते ।
(3) जैनसाधूनां समितिः मिलिता ।
(4) नवम्यां शताब्द्यां वलभीनगरस्य विनाशः अभवत् ।
(5) लेखबद्धः उपदेशः वलभीवाचना नाम्ना प्रसिद्धः जातः ।

4. वचनानुसारं शब्दरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1)	आगमम्	....	....
(2)	जनपदे	....	....
(3)	....	....	केन्द्रेषु

5. ‘स्म’-प्रयोगं कुरुत ।

(1) छात्राः यथारुचि अपठन् ।

(2) स्कन्दस्वामी अत्रैव अवसत् ।

(3) राजा भूमिम् अयच्छत् ।

6. रेखाङ्कितानां पदानां समासप्रकारं लिखत ।

(1) वादसभायां शास्त्रार्थं भवति स्म ।

(2) स्थिरमतिगुणमती बौद्धाचार्यौ आस्ताम् ।

(3) अत्र प्रवेशपरीक्षा भवति स्म ।

7. प्रदत्तानि पदानि प्रयुज्य संस्कृतवाक्यानि रचयत ।

(1) Valabhi was the capital of Maitrakas.

वलभी मैत्रक राजधानी अस्

(2) People used to come from distant countries.

सुदूर देश जन अध्ययन आ + गम्

(3) Nagarjuna was a reputed (well-known) scholar.

नागार्जुन प्रसिद्ध पंडित अस्

(4) There are four Vedas. (Vedas are four)

वेद चतुर् अस्

(5) Valabhi was destroyed.

वलभी विनाश भू (भव्)

8. मातृभाषया उत्तराणि लिखत ।

(1) Which eighteen lores were taught and learnt in Valabhi ?

(2) How many Vedas and Upvedas are there ?

(3) What type of arrangement was there for study during Maitraka rule ?

(4) Which preceptors (Acharyas) were there in Valabhi ?

Activity

- Visit a University.
- Collect information and pictures of other ancient Universities.
- Get the volumes like Rigveda, Yajurveda with the help of a teacher and look at them.
- Prepare a chart of sentences with स्म and without स्म.
- Collect information about the founders of Jainism and Buddhism.

•